

مـژووی دروستبوونی یه کهم قوتا بخانهی وشدیه له واندز. . یاسین برایم

پرلهسی پهره‌رده و فـربوون له میرنشینی سـران، مـژوویـکی کـن و زه‌نگین و پـ به‌ره‌می هه‌یه. مـژووی نووسین، لهم ده‌قه‌ره بـ دوورتر ده‌روات، هه‌ردوو کـله به‌ناوبانگه‌کی کـله‌شین و تـبزاوه له مه‌مله‌که‌ته‌کی واندز، جـگای شانازییه و نیشانه‌ی شارستانیته و شنبیری بووه (1). له نـو حویره و مزگه‌وت و مه‌دره‌سه‌کانی ئه‌و ده‌قه‌ره، چرای زانست و فـربوون و پرله‌سی نووسین و گرینگیدان به کتـب و به‌ده‌سته‌نانی زانیاری و مه‌عریفه بوونی هه‌بووه. ئه‌گه‌ر بـوانینه هه‌ردوو به‌رگی کتـبی (کنوز الکرد)ی مه‌مه‌د عه‌لی قه‌ره‌داغی، چه‌ندان زانا و مه‌لا و مه‌دره‌سه و مزگه‌وت و ده‌ست‌نووس و نامه‌ی گرانبه‌ها، مـژووی ئه‌م ده‌قه‌ره پـشان دده‌ن. له‌سه‌رده‌می میرمه‌مه‌دیش، ئه‌و شاره‌ز ده‌تر ده‌بـته لانکه‌ی زانست و پهره‌رده و شنبیری و ئایین و پـگه‌یاندنی زانا و عه‌لامه‌ی مه‌زن. هه‌بوونی کتـبخانه زه‌نگینه‌کی پاشای گه‌وره، وه‌ک له ساـنامه‌ی (نظاره المعارف العمومیة)، ساـلی 1317 کـچی و 1890 زایینی هاتووه، ئاماژه به‌وه ده‌کات زیاتر له (4000) هه‌زار کتـب و بـاوکراوه و ده‌ست‌نووسی ئایینی و شه‌ری و بواره‌کانی دیکه، به‌زمانه‌کانی کوردی و عه‌ره‌بی و فارسی و تورکی بوونی هه‌بووه (2). له دوا‌ی ووخاندنی میرنشین و هاتنی ده‌سه‌لاتدارانی عوسمانیه‌کان، ئه‌م چرایه به‌ئاسانی فرامـش نابـ. له دوا‌ی کردنه‌وه‌ی قوتا‌بخانه‌ی وشدیه له ویلایه‌ته‌کانی عـراق و شاره‌گه‌وره‌کان. ئه‌وا واندزیش ده‌بـته پـشه‌نگی ئه‌و شارانه قوتا‌بخانه‌ی له‌ده‌کرـته‌وه. قوتا‌بخانه‌ی وشدیه له موسـ و به‌غدا و که‌رکووک و هه‌ولـر و واندز داده‌مه‌زرـن. موسـ له ساـلی 1864 و هه‌ولـر له 1868 و سلـمانی 1870 و واندز 1873 و کفری (صلاحیه) 1881 مـژووه‌ی دروستبوونیان تـمار کراوه (3). به‌ئام به‌پـی به‌گه‌نامه‌کانی عوسمانی مـژووی دروستبوونی قوتا‌بخانه‌ی وشدیه لهم شاره‌کـنتره. له دوا‌ی موسـ و که‌رکووک، هه‌ولـر و واندز، یه‌ک مـژوویان هه‌یه، به‌م شـوه‌یه واندز ده‌بـته پـشه‌نگی شاره‌کانی کوردستان و ته‌نانه‌ت له زـر شاره‌گه‌وره‌کانی عـراق و وـلاته عه‌ره‌به‌کانی ئـستا له پـشته‌ره. با چه‌ند به‌گه‌نامه‌یـک بخه‌ینه و و بگه‌ینه حه‌قیقه‌ت.

به پـی به گـه نامـی تـمارکراو [A.mkt.mhm 00422.00008] له 30/8/1868 له نهزاره تی مه عاریفی گشتیی شکـدار هاتووـه "له قایمقامیه تی واندز مه کته بی وشدیه دروستکراوه، ئه وهی پـویسته له یساله و په تووک هوانه بکـرت، له ویلایه تی به غداد نووسراوه، هوان کراوه له گه هاوپـچ بـ واکـا بهرز کراوه ته وه، نووسراوی ناوهاتوو هوان بکـرتـه وه و هیمه تـ بکـرت له جـبه جـکردنی کاره که (4)". له مانگی ئه یلوول جارـکی دیکه " له به گه نامـی تـمارکراو [A.MKT.MHM 29 00427.00010] ی جمادی یه کم 1285، 17/9/1868]. بهم شـویه هاتووـه، پاییهی جه نابی پیرـزی سه دارهت، ژماره (65)، اگه یه ندراوی به نده نامـی "له سانجاقی واندز مه کته بی وشدیه دروستکراوه و له فرمانگی مه عاریفی گشتیی نامـی و په تووک و موعه لیم هـ بـژـردـرت و هوان بکـرت. له ژانی ابردوو اگه یاندرابوو که مه کته بی ناوهاتوو موعه لیمی دووهم به ناوی خه تیب زاده ئیبراهیم ئه فندی دابمه زرـت. بـ ئهم مه به سته مه زبه تهی ناوهاتوو و دهستوخه تی ناوهاتوو و هاوپـچ پـشکـش کراوه، هر که په یوه ننداری وه کالهت هزامه ندی نیشان دا، کاره که جـبه جـده کـرت، بـیار و فرمان بـ جه نابی ئهم که سه یه که فرمانی به دهسته. مـری والی ویلایه تی به غدادـ سه ید محمه د ته قیه ددین (5)". پاش دوو هه فته، به سهر ئهم نووسراوه، زانیاریـکی دیکه مان ده سته که ویت. له به گه نامـی [A.MKT.MHM 00423.00087] له 27ی جه مادی کـتایی 1285 (15/10/1868). بهم شـویه دهـت "له سانجه قی واندز مه کته بی وشدیه دروست کراوه و خه تیب زاده ئیبراهیم ئه فندی به موعه لیمی دووهم هـ بـژـردـراوه، له بارهی دهست به کاربوونی نووسراو له ویلایه تی به غداد هوان کراوه، هیممهت بکـرت له جـبه جـکردنی کاره که (6)". به پـی ئه و سـ به گه نامـیه بـت له مانگی ئاب و ئه یلوول و تشرینی یه کم ساـی 1868 مـژووی دامه زرانندی ئهم قوتا بخانه یه و یه کم مامـستاش (ئیبراهیم ئه فندی خه تیب زاده) یه. وهـ چ زانیاریـکـ له به ردهست دانییه له سهر ژمارهی پـل و قوتا بی. گومانـی تـدانییه ساـی خوـندنی 1868_1869 یه کم ساـی خوـندنی فهرمی قوتا بخانه ی وشدیه له نـو شاری واندز. له به گه نامـیه یـکی دیکه [00059.00116 MF.MKT له 21 موحهره 1296 (15/1/1879). هاتووـه " ویلایه تی به غدادی شکـدار.

دامه زرانندی مه کته بی وشدیهی واندزی شکـدار، گه یشته 9 ساـ، که چی ژمارهی قوتا بیانی له 8 قوتا بی زیاتر نه بووه، ههروهـا له مه کته بی ناوهاتوو پـویسته 4 پـل هـ بـت، که چی 2 پـل هـیه، له خسته که وون بـته وه و له تـماره کانیش ده رکه وتووـه، تا ئـستا خسته ی تاقیکردنه وه هوان نه کراوه، لـکـکـینه وه بکـرت و ئاماژه ی پـ بکـرت، ئه و

هه کارانه دهسته بهر بکره که ده بنه هه ی زیاده کردنی قوتابی (7) ". ئه م نووسراوه به گه یه کی ددانپه دانه به هه بوونی خو بندن به ئه و مه ژووه . زه به گه یه دیکه ی عوسمانیه هه یه ، له سه ر ناوی مام ستایان و ژماره ی په ل و ژماره ی قوتابیایان و که موکورتی قوتابخانه و دواکه وتنی مووچه و دامه زراندن و گواستنه وه ی مام ستایان و داواکاری و په داویستی مام ستایان... تد. بهرچاو ده که ون. سا که کانی خو بندن له ووی ژماره ی قوتابیایان له هه که کاشان و دابه زین دایه ، تا 30 قوتابی ها تووه ، که چی له سا ی 1885 گه یشتوو به 50 قوتابی (8). ئه م قوتابخانه یه به رده وام ده به ت و له کاتی هه گیسانی جه نگی یه که می جیهان (1914_1918) و هاتی سوپای ووس به واندر و سووتاندن و ورا نکردنی شاره که به رده وامی هه بووه (9). به یه خو بندن له سه رده می عوسمانیه کان گرینگی خه ی هه بووه و و و هه بووه له په گه یاندنی که سانی و شنبیر و فه رمان به ری په گه یشتوو و به و به ری شاره زا ، له کاروباری سیاسی و سه ربازی و په روه رده یی و کارگی یی و که مه یه تی و ئایین و به و به بردنی و تات. پر سه ی خو بندن و په روه رده به رده وام له گه شه سندن و فراوان بوون دا بووه . له سا نامه ی ویلایه تی موسس ، سا ی 1312 (1895_1894) ، ئامازه به وه ده کات له قه زای واندر یه قوتابخانه ی وشدیه و سه مه کته بی مندا بان بوونی هه بووه (10). له ئه نجامدا ، ئه و استیه مان به وون ده به ته وه ، له سا ی 1868 یه که مین قوتابخانه ی وشدیه به فه رمی له رواندر دامه زراوه ، تا نه مانی ده سه ه تاتی عوسمانیه کان له م شاره ، نه زیکه ی نیو سه ده ده کات. په ویستی به تو یژینه وه ی زه تر هه یه و پشکنینی وردی ده ویت ، هه شتا شتی شاره وه و به نرخ هه یه له نه و به گه نامه و نووسراو و په رتوو که که نه کان و استی و دروستی ئه م دیر که ون بووه بخریته بهر دیده ی خو نه ری کورد ، ده کر ت به جدی ئاو له م لایه نه و سه رجه م بواره کانی دیکه بدریته وه ، ئه مه ش به که سانی د س ز و تو و ژهره ماندوونه ناسه کان ده کر ت و ق ق ل هه ما ن و ئه م گه نجینه به نرخه ی نه ته وه ی کورد ، چیدیکه به په نهان و فرام شه کراوی نه مینیته وه .

سه رچاوه

1. واندر. با هه . براد است ، نووسین و که کردنه وه ی مه لا ئه حمه دی حه داد ده رگه ه یی ، ئا : زرار محه مه د مسته فا ، 2005 ، ل 190_192 .
2. فاضیل بیات ، المؤسسات التعليمية المشرق العربي العثماني ، استانبول ، 2013 ، ص 97 .
3. سه رچاوه ی په شوو ، ل 270_271 .
4. د. نه وزاد یه حیا با جگر ، ه واندر له به گه نامه کانی عوسمانی

دا، بهرگی پازده، هولـر، 2018، ل124.

5. سه‌چاوهی پـشو، ل 126.

6. سه‌چاوهی پـشو، ل 125.

7. سه‌چاوهی پـشو، ل 132.

8. د. مهدی محمد قادر، التعليم فی جنوب کوردستان فی العهد العثماني الاخير 1869_1918، اربیل، الطبعة الاول، 2021، ص 146.

9. سه‌چاوهی پـشو، ل. 148.

10. فه‌یسه ده‌باغ، واندر له سا‌نامه‌کانی ویلایه‌تی موسـدا، ئینسکلـپیدیای هولـر، چاپی یه‌که‌م، 2009، ل 1470.

▪ له ژنامه‌ی خه‌بات، ژماره (6601)، 9/10/2023 بـا وکراوه‌ته‌وه.